tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 3 2 2004

Pieter Korstanje

Rijke in

De muurbloem sprak vanaf de wal:
"Ik zit in een enorm dal,
niemand die mij ziet staan".
Een steenbreekvaren riep galant:
"Ik hak je uit de wallekant,
kom laten we nu gaan".

P.A. Korstanje

● *Kade Woltheus.*
Foto: Pieter Korstanje.

Varens en andere muurbewonende planten doen het goed langs de Alkmaarse grachten. Maar de plaatsen waarop ze groeien zijn kwetsbaar en moeten met zorg worden onderhouden.

De muren van Alkmaar herbergen een rijke flora. Ze vormen de groeiplaats van tal van bijzondere en soms zelfs zeldzame planten. Alleen al de aanwezigheid van acht verschillende varensoorten op de Alkmaarse gracht- en kademuren geeft aan hoe waardevol de muurbegroeiingen zijn. Een inventarisatie door de locale plantenwerkgroep maakt duidelijk dat de stad trots mag zijn op haar muren.

Rotsbewoners

Op muren zijn soms planten te vinden die als bodemgroeiers niet of nauwelijks voorkomen.
Dit zijn veelal planten die zich van nature thuis voelen in een rotsachtige omgeving. Bij gebrek aan rotsen in Nederland vestigen deze soorten zich hier op gracht- en kademuren, tuinmuren en soms zelfs op gevels van gebouwen.
Of planten zich op een muur kunnen vestigen heeft voor een belangrijk deel te maken met de aanwezigheid van geschikte scheuren, kieren of spleten in de muur. Dit is onder andere afhankelijk van de steensoort die is toegepast en het type cement dat is gebruikt bij de aanleg. Hoe harder steen en cement, des te langer het duurt voordat verwering optreedt. Veel muurplanten zijn vrij gevoelig voor uitdroging. Voldoende aanvoer van vocht, direct door regenval op de muur, of door de muur heen van achtergelegen grondlagen, is daarom een vereiste. Alle muurplanten zijn planten met bladgroen en hebben daarom zonlicht nodig voor hun fotosynthese. Van teveel zon zijn de meeste soorten echter niet gediend. Dit hangt samen met de gevoeligheid voor verdroging. Schaduwrijke situaties zijn daarom favoriet. Beschutting door andere planten vormt voor muurplanten een paraplu tegen teveel zon en tegelijk bescherming tegen vrieskou.

Ontwikkeling muurvegetaties kost tijd

Goed ontwikkelde muurvegetaties ontstaan niet van de ene op de andere dag. Planten vestigen zich pas wanneer er door verwering scheurtjes en kieren zijn ontstaan. Een muur wordt als eerste gekoloniseerd door bacteriën en schimmels. Hierna verschijnen de eerste mossen. Het muurmos *(Tortula muralis)* is een bekende mossoort die zich al na enkele jaren op een muur kan vestigen. Na de mossen volgen de eerste planten. Deze vestigen zich vaak op plaatsen waar de verwering het sterkst is. Bij grachtmuren is dit vaak de onderzijde van de muur waar, door golfslag, de voegen het meest te lijden hebben. Wat hoger op de muur verschijnt de muurvaren

muurbegroeiing Alkmaar

Naam varen	aantal vindplaatsen 1994	aantal exemplaren 1994	aantal vindplaatsen 2001	aantal exemplaren 2001
Muurvaren	22	452	47	2080
Mannetjesvaren	21	336	26	203
Eikvaren	14	297	20	864
Tongvaren	6	15	12	105
Smalle stekelvaren	2	2	1	1
Steenbreekvaren	1	4	1	12
Zwartsteel	1	1	1	40
Stijve naaldvaren	1	1	1	1

● *Tabel 1: Totaaloverzicht aangetroffen varens op muren in Alkmaar*

(Asplenium ruta-muraria) als eerste muurbewonende varen. Er kan lange tijd voorbij gaan voordat andere varens zich hier bij voegen. Dit kunnen dan bijvoorbeeld gewone eikvaren *(Polypodium vulgare)* en mannetjesvaren *(Dryopteris filix-mas)* zijn. Wanneer uiteindelijk kritische soorten als tongvaren *(Phyllitis scolopendrium)*, steenbreekvaren *(Asplenium trichomanes)* en zwartsteel *(Asplenium adiantum-nigrum)* zich vestigen, is het climaxstadium bereikt.

Inventarisatie

In 2001 is door de Plantenwerkgroep van de KNNV afdeling Alkmaar e.o. een uitgebreide muurplanteninventarisatie uitgevoerd in Alkmaar (Korstanje 2001). Zoveel mogelijk muren waar plantengroei op werd verwacht, zijn van dichtbij bekeken. Zo zijn onder andere alle grachtmuren afgestruind. Dit leverde al aardig wat vondsten op. Vervolgens zijn bekende groeiplaatsen op de kademuren van het Afgesneden Kanaalvak en de Bierkade onderzocht. Omdat de indruk bestond dat van bovenaf niet alles voldoende zichtbaar was, is een aantal muren vanaf het water bekeken. Tenslotte zijn in het centrum en de oudere wijken de tuinmuren afgestroopt. Hierdoor werd een vrij compleet beeld verkregen van met name de varenbegroeiing op de muren.

De laatste muurplanteninventarisatie dateerde uit 1994 (Peerenboom, 1995). Door de uitkomsten van de recente en de vorige inventarisatie met elkaar te vergelijken is het mogelijk om aan te geven hoe de muurvegetatie zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. De verrassende uitkomst is dat voor veel soorten vooruitgang is te zien. Er zijn nieuwe vindplaatsen, of op bekende vindplaatsen is het aantal exemplaren toegenomen.
De muurvaren is de meest algemene van de op muren groeiende varens in Alkmaar. Deze soort groeit zowel op bakstenen grachtmuren, op de basaltmuren langs het Noord-Hollands kanaal als op een flink aantal tuinmuren. Er zijn ruim vijfenveertig vindplaatsen, met in totaal meer dan tweeduizend exemplaren, aangetroffen. Ten opzichte van de inventarisatie in 1994, toen zo'n vierhonderdvijftig exemplaren werden gevonden, een enorme vooruitgang.

Rodelijstsoort

Op één locatie in Alkmaar is zwartsteel aangetroffen. Op de kademuur van het Afgesneden Kanaalvak staan circa veertig grote en kleinere exemplaren van deze soort. De planten staan tussen de voegen van de basaltmuur en worden vergezeld door muurvaren, mannetjesvaren, tongvaren en gewone eikvaren. Pas tijdens de inventarisatie per boot werd de omvang van de populatie duidelijk. Zwartsteel is in Nederland zeer zeldzaam. Daarom is ➤

● *Tongvaren. Foto: Pieter Kortsanje.*

● *Zwartsteel. Foto: Piet Zomerdijk.*

Mannetjesvaren. Foto: Pieter Korstanje.

Steenbreekvaren. Foto: Piet Zomerdijk.

de soort in 1991 op de Rode Lijst geplaatst als categorie 1 soort (sterk bedreigd). De soort is, evenals de tongvaren, wettelijk beschermd. Op wereldschaal groeit zwartsteel vooral in kustgebieden, waar de matigende invloed van de zee zorgt voor zachte winters en minder hete zomers. Strenge winters met langdurige vorst kunnen flinke schade aanrichten onder de populatie.
Even verder op dezelfde muur waar zwartsteel is aangetroffen, groeit steenbreekvaren. Het Afgesneden Kanaalvak heeft daarmee de meest bijzondere muurbegroeiing van Alkmaar. De Bierkade, met zes varensoorten is een goede tweede. Naast al eerder genoemde soorten werd hier onder andere stijve naaldvaren *(Polystichum aculeatum)* aangetroffen.

Niet alleen varens

Naast varens zijn er andere kenmerkende muurplanten aangetroffen tijdens de inventarisatie. Bijvoorbeeld de muurleeuwenbek *(Cymbalaria muralis)*. Als muurgroeier is deze soort op een zestal locaties gevonden. Met name lage tuinmuurtjes blijken een geschikte vestigingsplek. Verder zijn soorten als muurpeper *(Sedum acre)*, gele helmbloem *(Corydalis lutea)*, vlinderstruik *(Buddleja davidii)* en liggende vetmuur *(Sagina procumbens)* aanwezig op muren. Vermeldenswaardig is verder de vondst van kandelaartje *(Saxifraga tridactylites)* op een van de grachtmuren.
Op verschillende plaatsen groeien paddestoelen op een grachtmuur. Twee soorten zijn gevonden: de straatchampignon *(Agaricus bitorquis)* en de kleine aardappelbovist *(Scleroderma areolatum)*. De laatste komt in grote aantallen voor op de muur van de Oude Gracht. Hij groeit daar met name op de delen die met mos zijn bedekt.

Naast Alkmaar heeft de afgelopen jaren in meer steden een inventarisatie plaatsgevonden van plantengroei op muren. Onder andere in Delft (Van der Ham, 2000) en Groningen (Hosper et al., 1999) zijn de stadsmuren onderzocht. De trend die in Alkmaar te zien is, waarbij soorten als tongvaren, muurvaren en andere varensoorten het goed doen, valt ook elders waar te nemen. Mogelijk is de klimaatsverandering hier debet aan. Van een aantal van de muurgroeiers ligt het zwaartepunt van de verspreiding immers veel zuidelijker. Een toename van de temperatuur bevordert deze soorten. Daarnaast speelt mee dat de muren ouder worden en verder verweren, waardoor er meer vestigingsmogelijkheden voor muurplanten ontstaan. Misschien speelt mee dat plantengroei op muren tegenwoordig meer wordt getolereerd dan enkele decennia geleden, toen de waarde van muurbegroeiingen veel minder werd ingezien.

Bescherming noodzakelijk

De muren van Alkmaar vormen een groeiplaats voor bijzondere planten. Het is van groot belang dat de waardevolle muurvegetatie de aandacht krijgt die ze verdient. Verschillende muurplanten zijn wettelijk beschermd. Dit houdt helaas niet automatisch in dat deze soorten ook altijd de bescherming krijgen die ze nodig hebben. De uitkomsten van de muurplanteninventarisatie zijn daarom onder de aandacht gebracht van de gemeente Alkmaar met het verzoek extra inspanning te verrichten om kwetsbare locaties in stand te houden.

P.A. Korstanje
Voorzitter KNNV Alkmaar e.o.
Wielsloot 25
1831 AT Koedijk
heipie@freeler.nl

Literatuur

- DENTERS, T. (1991). Muurplanten in Noord-Holland: Bijzonder en bedreigd, Provincie Noord-Holland;
- DENTERS, T. (1997). Zwartsteel (*Asplenium adiantum-nigrum*) op de weg terug. Overzicht van het voorkomen in Nederland en de recentelijke uitbreidingen. Gorteria 22: 89-102;
- HAM, R., VAN DER, (2000). Muurplanten in Delft. KNNV afd. Regio Delft;
- HOSPERS, A. et.al. (1999). Met de rug tegen de muur, Muurinventarisatie van de Diepen Ring, Gemeente Groningen;
- KORSTANJE, P.A. (2001). Muurplanten in Alkmaar, KNNV afd. Alkmaar e.o.;
- MEIJDEN, R., VAN DER, (1996). Heukels' Flora van Nederland, ed. 22. Groningen;
- PEERENBOOM, A., et.al. (1995). Muurplanteninventarisatie 1994, Gemeente Alkmaar.
- WEEDA, E.J. (1985). Nederlandse Oecologische Flora, deel 1. Deventer.